

Димо Вујовић

ПАРТИЗАНСКА ШТАМПА И ОСТАЛА СРЕДСТВА ИНФОРМИСАЊА У ЦРНОЈ ГОРИ У ПРВОЈ ГОДИНИ ОСЛОБОДИЛАЧКОГ РАТА

Један значајан фактор НОБ у Црној Гори до сада није довољно привлачио нашу пажњу. Ријеч је о улози писане ријечи која је имала за циљ да информише о политичкој платформи руководећих снага НОБ-е, о ставовима о појединим проблемима, о догађајима у свијету и код нас итд. У свим приликама значај такве активности је од прворазредне важности за сваки политички покрет. То нарочито долази до изражаја у условима рата какав су водиле КПЈ и снаге које су је слиједиле. Руководство народноослободилачког покрета, полазећи од искуства које је већ имала КПЈ, схватило је да је немогуће мобилисати масе и руководити њима, једном ријечју да је незамислив озбиљан политички рад ако се не обезбиједи одређена средства информисања, преко којих би масе биле на вријеме обавјештаване о свим проблемима који их интересују. То је било тим неопходније што је непријатељ располагао врло развијеном пропагандном службом, преко које је желио да обмане и заведе масе, трудећи се у исто вријеме да онемогући продирање и најмање информације која би долазила из њему непријатељског табора. Због тога је једна од његових првих мјера била забрана и одузимање радио-пријемника, уз истовремено, активирање Радио-Цетиња и инсталирање својих разгласних станица у градовима, умножавање разних билтена и другог пропагандог материјала.

КП, односно руководство народноослободилачког покрета у Црној Гори, супротставило се непријатељу одмах и на овом сектору. На читавој територији Црне Горе, како ослобођеној тако и неослобођеној, развијена је разноврсна активност, па су током прве године ослободилачког рата и у овом погледу постигнути значајни резултати. На жалост, није сачувано све што је у овој области остварено у Црној Гори, али и из онога што је сачувано да се закључити да је та активност била обимна и разноврсна. Ниво и квалитет те активности био је неуједначен, но без обзира на то и значајан, јер су и врло скромна достигнућа на овом сектору давала крупне резултате. Располажемо са више докумената који

говоре о томе што су у појединим тренуцима значиле једне обичне радио-вијести, проглас или неки лист.

Ти информативни материјали су данас врло значајан извор за изучавање НОБ, како за реконструкцију догађаја тако и за изучавање политичке платформе народноослободилачког покрета. Али ми их овом приликом нећемо са те стране анализирати, већ само указати на околности под којима су се појављивали и на проблеме које су третирали, како бисмо и кроз ту активност пратили развој народноослободилачког покрета у Црној Гори у првј години ослободилачког рата, и тако скренули пажњу на још једну интересантну димензију НОБ-е у Црној Гори.

Прогласи

Једно од стандардних средстава информисања били су прогласи. Ово је средство коришћено повремено, поводом важнијих догађаја и у преломним моментима, када је најширим слојевима народа требало рећи отворену ријеч и обавијестити их о значајном догађају, појави, ставу. Прогласе су издавали партијски форуми, војне команде, органи власти, омладинска организација и појединци. Од посебног интереса су прогласи које су издавали највиши партијски, војни и други форуми, јер је преко њих народ обавјештаван о платформи НОБ-е у Црној Гори. У првој години ослободилачког рата познато нам је 5 прогласа Покрајинског комитета КПЈ црногорском народу.¹ Први проглас ПК последије тринаестојулског устанка потиче из августа 1941. године. Било је то вријеме последије велике непријатељске офанзиве на партизанске снаге у Црној Гори, када је наступила краткотрајна осека устанка. Требало је повратити вјеру у могућност успјешне оружане борбе, па је ПК одлучио да се народу обрати једним прогласом. Сматрало се да ће то најбоље постићи ако се укаже на борбу Совјетског Савеза против фашизма и народ позове да се, слиједећи примјер СССР-а, окупи око КПЈ у борби против окупатора и његових слугу.²

Два мјесеца касније ПК се опет обратио народу прогласом. Било је то вријеме када се завршила једна фаза политичког и организационог рада у Црној Гори и када се устанак успјешно развијао и у другим крајевима Југославије. ПК КПЈ је оцијенио да су, захваљујући свему томе, сазрели услови да се активира борба против непријатеља и у Црној Гори, па је 17. октобра 1941. године прогласом позвао народ да се уједини и напада окупатора и домаће издајнике и да формира народноослободилачку војску.³

¹ Овдје нијесу урачунати прогласи које је ПК издао од капитулације до тринаестојулског устанка.

² Историјски институт, Архив за историју радничког покрета (ИИ), бр. 383/II 5—9 (41).

³ Исто, бр. 399/II 5:3 (41).

Стара је пракса форумâ КПЈ да се поводом 7. новембра, дана октобарске револуције, обратe масама прогласом. То је урађено и поводом 24. годишњице револуције. Обавјештавајући га о епохолности овог догађаја, ПК је у исто вријеме позивао народ да збије своје редове у борби за слободу.⁴

Прогласи су често коришћени да се народ обавијести о издајничком раду разних петоклонаша. Такав је био проглас ПК од 21. новембра 1941. године, у коме је раскринкаван рад црногорских сепаратиста, као Секула Дрљевића и Новице Радовића.⁵ Ускоро затим, 9. децембра 1941, ПК је издао нов проглас, у коме је изнесен шестомјесечни биланс борбе против фашизма, па је тим поводом црногорски народ позван да се уједини у борби против непријатеља и његових помагача.⁶

Интересантно је напоменути да док у другој половини 1941. године имамо 5 прогласа ПК, у првој половини 1942. год., иако су се одвијали врло значајни и судбоносни догађаји, не налазимо ниједан проглас ПК. Насупрот томе, имамо неколико прогласа Главног штаба. За ово немамо неког посебног објашњења, ако то не би била чињеница да је то био период оштрих оружаних борби у читавој Црној Гори, па су у првом реду војни штабови налазили за потребно да се обраћају масама.

Често се сусријећемо са прогласима нижих партијских руководства, окружних и мјесних, односно среских комитета и бироа ћелија. Таквих прогласа из прве године рата сачувано је двадесетак. Најчешће су се прогласима обраћали окружни комитети. Навешћемо неке поводе за то. То су прије свега прогласи ПК КПЈ, послије којих често слиједе и прогласи окружних комитета. Такви су на примјер прогласи ОК Подгорица,⁷ Никшић⁸ и Андријевица⁹ из децембра 1941, који су дошли послије прогласа ПК КПЈ од 9. децембра 1941. год. Чест повод за издавање прогласа јесте активност пете колоне на појединим територијама. Тако се нпр. ОК КПЈ Цетиње обраћа Катунјанима 20. септембра 1941. и обавјештава их о издајничком раду црногорских сепаратиста.¹⁰ То исто ради пет дана касније и Мјесни комитет КПЈ Цетиње.¹¹ МК КПЈ Андријевица у октобру 1941. једним прогласом скреће пажњу народу среза андријевичког на активност пете колоне.¹² У свим прогласима народ се позива на јединство, будност према петоклонашима и појачање оружане борбе.

⁴ Зборник докумената (З. Д.) Т. III, к. 1, бр. 44, стр. 109.

⁵ Исто, бр. 69, стр. 179.

⁶ Исто, бр. 120, стр. 280.

⁷ ИИ, бр. 2025/II, 5—7 (41).

⁸ З. Д. Т. III к. 1, бр. 169, стр. 372.

⁹ ИИ, бр. 4390/II, 5—10 (41).

¹⁰ Исто, бр. 62, стр. 172.

¹¹ ИИ бр. 400/II 5—2 (41).

¹² Исто, бр. 4608/II 5—20 (41).

Има случајева да се комитети посебно обраћају Муслиманима. Такав је нпр. проглас МК КПЈ Пљевља од 9. марта 1942. године.^{12а}

Партијска руководства су водила рачуна да прогласи формом и садржином буду на одговарајућој висини. У опширном писму о агитпроп-раду из јануара 1942. године ПК КПЈ је оштро критиковао садржај летака које су издавали нижи партијски форуми: „У многим летцима наших партијских организација могло се примијетити извјесно шаблонско третирање проблема, понављање општих мјеста, одсуство конкретизације. Нарочито је то био случај код наших форума који су обично преписивали и препричавали летке ПК не поклањајући потребну пажњу конкретним проблемима краја у коме живе и раде“.¹³

ОК КПЈ Никшић је критиковао један летак Рејонског комитета Пиве поводом хапшења неких непријатеља НОП-а. Он каже да је то било једно обично саопштења које не треба да даје партијски форум већ војни штаб, „а Партија је требала издати летак политичке садржине и начелно поставити борбу против окупатора, шпијуна и пете колоне, а само се дотаћи конкретних примјера“.¹⁴

Комитети и други се својим прогласима обраћају не само црногорском народу већ и Албанцима и Италијанима. Позната су нам 3 прогласа из овог периода упућена Албанцима. Ови прогласи упућени су албанском пограничном становништву, коме је објашњавана НОБ у Црној Гори и које је позивано да живи у братству и слози са Црногорцима. Такви су били прогласи бироа партијске ћелије у Зети с краја 1941. год. упућен Зећанима и Албанцима¹⁵ и проглас штаба батаљона „Јован Томашевић“ с краја фебруара 1942. године упућен Шестанима и Крајињанима.¹⁶ Проглас ОК КПЈ Цетиње који је растуран током фебруара 1942. год. био је намијењен Албанцима у италијанској служби. Тим прогласом су позивани да отказују послушност Италијанима и да помажу југословенске и албанске партизане.¹⁷

Познато је да италијански народ није волио фашизам и рат, па су антифашистичка и антиратна расположења била присутна и у италијанској војсци. КПЈ је жељела да искористи ту чињеницу, па се путем прогласа обраћала директно италијанским војницима, обавјештавајући их о стању на фронтима и праведној борби црногорског народа, позивајући их у исто вријеме да се и

^{12а} ИИ, бр. 12913/II 6—15 (42).

¹³ Исто, бр. 23/II 2—13 (41).

¹⁴ Исто, бр. 2836/II 3—3 (42).

¹⁵ Исто, бр. 2021/II 6—8 (42).

¹⁶ Исто, бр. 1999/IV 48—73 (42).

¹⁷ Исто, бр. 1978/II 6—2 (42). О овоме је опширније писао Ђуро Вујовић у прилогу „Везе НОП-а у Црној Гори и Албанији крајем 1941. и почетком 1942“, Историјски записи, 1969, 2—3.

они придруже борби против фашизма. Познато нам је 5—6 таквих прогласа. Њих су писали ПК КПЈ за Црну Гору, Врховни штаб, Никшићки НОПО и ОК КПЈ Никшић, а већином су с краја 1941. и почетка 1942. године.¹⁸

Проглас као средство информисања и комуницирања са масама користили су и партизански војни штабови.

Први проглас који се у Црној Гори појавио послје тринаестојулског устанка био је проглас Врховне команде национално-ослободилачке војске од 27. јула 1941. У њему је изнесен циљ устанка, као и резултати борбе из првих устаничких дана. У исто вријеме позива се народ у борбу против окупатора и пете колоне¹⁹ До краја 1941. године партизанско војно руководство у Црној Гори није се обраћало прогласима црногорском народу. То је нешто чешће радило у првој половини 1942. године. Позната су нам три прогласа из тог периода.²⁰ Пошто се тада нарочито активирају снаге домаћих издајника, како сепаратиста тако и четника, и у заједници са окупатором предузимају енергичну војну акцију против НОП у Црној Гори, разумљиво је што се у овим прогласима посебно указује на домаће издајнике и позива на борбу противу њих.

Као што се види, Главни штаб НОПО за Црну Гору ријетко је користио прогласе као средство информисања и комуницирања са масама, јер је доста често издавао своја саопштења, па су прогласи издавати само у изузетним ситуацијама какве су биле почетком 1942. године.

Прогласима су се народу обраћали и штабови одреда, батаљона, команди мјеста, групе партизана. Ти прогласи су, наравно, бројнији. Познато нам је двадесетак таквих прогласа. Из дана послје почетка устанка поменућемо проглас цетињског војног комитета од 11. августа 1941, којим се народ позива да на сваком кораку напада непријатеља.²¹ Бројнији су прогласи из наредне 1942. године. У већини њих основна тема је домаћа издаја, па се поједини штабови обраћају становништву својих подручја, или дјелова подручја, позивајући га да осуди издају и прикључи се народноослободилачкој борби.

Најзад, прогласима су се користили и народноослободилачки одбори, али рјеђе него партијски и војни форуми. Познато нам је 4—5 таквих прогласа, од којих је свакако најзначајнији онај са скупштине родољуба у Острогу 8. фебруара 1942. године.²² Овај проглас је један од најзначајнијих програмских докумената НОБ у Црној Гори у првој години рата. У њему је дата оцјена ситуа-

¹⁸ О овоме сам опширније писао у раду „Партизански прогласи италијанским војницима у Црној Гори 1941. год.“, ИЗ 1961, бр. 2.

¹⁹ З. Д. Т. III, к. 1, стр. 22.

²⁰ З. Д. Т. III, к. 2, стр. 255; стр. 387; З. Д. Т. III, к. 4, стр. 284.

²¹ Исто, Т. III, к. 1, стр. 30.

²² Исто, Т. III, к. 2, стр. 134.

ције и изнесени основни задаци НОП Црне Горе. Остали прогласи су мање значајни и потичу од локалних односно општинских органа власти.²³

Најзад, прогласима су се обраћали и појединци, као нпр. Саво Оровић, Ђоко Ш. Павићевић и др.²⁴

Саопштења и билтени

Док су преко прогласа масе информисане о начелним проблемима НОП на територији Црне Горе или једног подручја, за информисање о конкретним збивањима на терену коришћена су друга средства. То су разна саопштења, објаве и билтени. Најчешће су се њима служили војни штабови, почев од Главног штаба, па до штабова батаљона. Запажа се да је ова врста информисања врло развијена на територији ОК КПЈ Никшић, односно Никшићког НОПО и Дурмиторског НОПО, док је у другим крајевима Црне Горе скоро и не суријеђемо. Тако нпр. своја саопштења издају Никшићки НОПО, Дурмиторски НОПО, Орјенски, Граховски, Бањско-вучедолски и Планинопивски батаљон а са другог терена наилазимо само на саопштења Команског батаљона. Такође смо наишли само на саопштење једног партијског комитета²⁵ и два народноослободилачка одбора,²⁶ и то опет са територије ОК КПЈ Никшић.

Саопштења или билтени су најчешће посвећивани оружаним борбама на терену саме јединице, а понекад и ширем — на територији Црне Горе. У њима је обрађена само једна борба, а некада је дат преглед борби за неколико дана.

Чест предмет саопштења су и разне пресуде партизанских војних судова. Има и повремених саопштења која су дата у вези са једним догађајем, неком пресудом и сл., а има и сталних саопштења која су издавали поједини штабови. Таква су саопштења Никшићког НОПО, али нијесу редовно нумерисана²⁷ (своја саопштења су нумерисали и поједини батаљони) и билтени и саопштења Дурмиторског НОПО. Нарочито је у том погледу интересантна активност овог последњег. Наиме Дурмиторски НОПО је издавао билтен крајем 1941. и почетком 1942. год., а од почетка 1942. поред билтена, издавао је и редовна и повремена саопштења. За сада нам је познато да је изашло 8 бројева билтена²⁸ и 14 бројева саопштења²⁹ (вјероватно их је било и више, јер је бр. 14 од 31.

²³ Исто, Т. III, к. 1, стр. 384; ИИ бр. 1983/VI 5—4 (42); бр. 3051/VI 5—6 (42); бр. 14063/VI 5—10 (42).

²⁴ ИИ бр. 4326/VIII 3—1 (41); бр. 1974/VI 5—1 (42); бр. 1991/VI 5—5 (42); бр. 1966/VI 5—7 (42).

²⁵ Исто, бр. 4270/II 6—7 (42).

²⁶ Исто, бр. 1984/VI 5—3 (42); бр. 7375/VI 5—8 (42).

²⁷ З. Д. Т. III, к. 2, стр. 213; 318; 413; II бр. 1961/IV 35—21 (42).

²⁸ Исто, Т. III, к. 4, стр. 127.

²⁹ Исто, док. бр. 80, стр. 230—32.

марта 1942. год.), и два нумерисана саопштења о неким пресудама и њиховом извршењу. У мају 1942. године помињу се „саопштења“ команде подручја Шавник.³⁰ На овако живу активност на сектору информисања на подручју Дурмиторског НОПО вјероватно је утицао и боравак Моше Пијаде на Жабљаку. О тој својој активности он је обавјештавао и друга Тита, па му је достављао и билтен који је издаван на Жабљаку.³¹ Крајем 1941. године билтен је врло често издаван — скоро сваке недјеље. Трудило се да буде што боље уређен и да има форму листа, па су за поједине вијести и проблеме извучени посебни листови. Но и поред тога, Главни штаб НОПО за Црну Гору и Боку је критиковао овај билтен. Штаб одреда је признао грешке и обећао да ће рад на билтену озбиљније схватити и више контролисати, како се не би појављивале грешке.³² Али Главни штаб је изнио мишљење да билтен не би требало више издавати, већ би требало покренути партијски лист. Вјероватно је на овакво мишљење Главног штаба утицала и чињеница што је штаб Дурмиторског одреда поред билтена почетком 1942. год. почео да издаје и Саопштења. Послије разговора у Мјесном комитету КПЈ Жабљак, ипак је одлучено да се билтен и даље издаје, јер, како се каже у писму штаба одреда Главном штабу, „немогуће је покренути партијски лист, па је боље да буде бар билтен који ће обавештавати за понешто, с тим да буде под јачом контролом него до сада“.³³ Зато су послије паузе од мјесец дана и издали бр. 8 билтена, који је изашао 2. фебруара 1941. и који је био много опширнији него они ранији. „Ако га не буде требало издавати онда јавите то као вашу одлуку“,³⁴ писао је штаб Одред Главном штабу. Не знамо шта је Главни штаб одлучио, али је, изгледа, ово био последњи број. Због тога су сада Саопштења штаба Одред била опширнија и у многоме су подсећала на ранији билтен, јер су садржавала више различитих вијести са извученим насловима и сл. У билтенима и саопштењима штаба Дурмиторског НОПО говорено је о борбама и догађајима не само у Црној Гори него и у Херцеговини и Босни.

О техничком изгледу и уређивању саопштења водили су пуно рачуна и други штабови, али су им техничке могућности биле врло ограничене. О томе је водио рачуна и Главни штаб. Он пише 15. маја 1942. команди подручја Шавника да су њена саопштења и радио-вијести технички врло слаби, да се тешко могу читати и да их под тим условом не треба издавати, „јер се само троши папир а никакве користи нема у погледу информације“. Препод-

³⁰ ИИ бр. 1685/IV 2а—66 (42).

³¹ З. Д. Т. III, к. 1, док. бр. 115, стр. 269.

ИИ бр. 1557/IV 20—5 (42), Штаб Дурмиторског одреда — Главном штабу 15. I 1942.

³³ З. Д. Т. III, к. 2, док. 59, стр. 120/21.

³⁴ Исто.

ручује им се да технички боље сређују своје публикације, па их макар издавали у мање примјерака.³⁵

Главни штаб је такође водио рачуна да вијести објављене у овим саопштењима буду тачне и провјерене, па је на пропусте у том погледу и конкретно указивао.³⁶

Од посебног интереса је „Саопштење“ Главног штаба НОП одреда за Црну Гору и Боку. Изашло је једанаест бројева. Први је изашао 26. октобра 1941. год., а посљедњи 11. маја 1942. год. У првом броју је дато само саопштење о борби на Јелином дубу и преговорима који су вођени са непријатељем у октобру 1941, год. Али већ од другог броја „Саопштење“ има форму листа, тако да се по садржају не разликује много од листа „Народна борба“

Могли бисмо издвојити неколико тематских подручја којима се бави ова публикација Главног штаба. То су прије свега акције партизана у Црној Гори и у осталим земљама Југославије, којима је у сваком броју посвећено прилично пажње. Доста простора је дато и текстовима о петој колони, у 1941. години о сепаратистима, а од почетка 1942. године још и о четницима. То су чланци у којима се оштро нападају све врсте издајника и раскринкава њихов назадни лик. Има покушаја да се изврши анализа социјалних коријена четничке издаје и сл.³⁷ У сваком броју има чланака о овом проблему.

Чести су чланци о Италијанима, њиховом моралу, поступцима итд. У неким од ових чланака манифестован је сувише велики оптимизам и вјеровање у скори крај рата.³⁸

Прилично простора заузимају разна обавјештења, наредбе, затим кратке вијести и сл.

Најзад, објављивани су разни начелни и директивни чланци. Ево наслова неких чланака: „У узвишености циља наше борбе лежи наша основна снага“.³⁹ „Шести април“⁴⁰ „Права партизанска војска“⁴¹ Интересантна је анализа развоја партизанске војске, дата у овом посљедњем чланку, у коме се каже да је партизанска војна организација проишла кроз три фазе: прва, устанак 13. јула — побуњени народ без чврсте војне организације; друга, формирање одреда на територијалној и племенској

³⁵ ИИ, бр. 1685/IV 2а—66 (42).

³⁶ Исто, бр. 1286/IV, 2а—17 (42) Главни штаб — Штабу Никшићког НОП, III 1942.

³⁷ Саопштење Главног штаба, бр. 8, год. II, 10. III 1942, „Издајници и издаје“.

³⁸ Исто, бр. 2, год. I; 1941.

³⁹ Исто, бр. 8, год. II 10. III 1942.

⁴⁰ Исто, бр. 9, год. II, 6. IV 1942.

⁴¹ Исто, бр. 10, год. II, 17. IV 1942.

базе са сталним штабовима; трећа, формирање ударних партизанских батаљона, за које се каже да су права партизанска војска.

Указивано је и на значај братства и јединства и заједничке борбе југословенских народа, без чега „ми би били осуђени да живимо и умиremo као робови“.⁴²

Радио-вијести

Док су саопштења јављала о локалним догађајима радио-вијести су обавјештавале углавном о догађајима у свијету, прије свега о борбама на главним фронтovima, особито на Источном. Политичка и војна руководства су поклањала врло велику пажњу овој врсти информација, тим прије што се непријатељ стално трудио да преко својих радио-станица и штампе дезинформише становништво. Зато су стално подсећала на значај издавања вијести. Да бисмо ту бригу илустровали, навешћемо само неколико примјера. ПК КПЈ у једном распису окружним комитетима од 18. децембра 1941. године каже: „Са издавањем радио вијести треба одмах отпочети и гдје то није учињено, и редовно их издавати, а при том пазити да у вијести уђе оно што је најважније и најкарактеристичније. Настојати да вијести и технички и стилски буду на висини“.⁴³ Врховни штаб препоручује штабу Дурмиторског одреда да шаље што више радио-вијести јединицама на фронту.⁴⁴ Још прије те препоруке Врховног штаба Бајо Секулић је писао 25. фебруара 1942. штабу Дурмиторског одреда: „Ако бисте нам могли слати радио-вијести са Боана макар други или трећи дан преко Г. Мораче, добро бисте урадили, јер овамо не можемо да добијемо вијести а то је за војску, а поготову на положајима велика потреба“.⁴⁵ Штаб Никшићког одреда шаље упутства штабу I ударног батаљона како да се користе вијести Главног штаба, па каже да се вијести читају пред четама или батаљонима, да се упознавају са њима и они на положајима, у кухињама и сл., да патроле које иду у села или иза непријатељских линија треба снабдјети вијестима, које треба убацивати у непријатељске јединице итд. „У редовним извјештајима штабу одреда“, каже се у овим упутствима, „увијек извјештавати о употреби вијести и растурању преко патрoла“.⁴⁶ Бањански народноослободилачки одбор је разрадио детаљан план разношења и растурања радио-вијести на читавој територији одбора. „Скреће се пажња свима“, каже Одбор, „код којих остају вијести да исте чувају, а онима који их читају да их свакодневно могу наћи у наведеним кућама. Ваља

⁴² Исто, бр. 5, год. I, 21. XII 1941.

⁴³ ИИ бр. 15/II 3—10 (41).

⁴⁴ З. Д. Т. III, к. 2, док. 143, стр. 303, Врховни штаб — Штабу Дурмиторског НОПО, 10. III 1942.

⁴⁵ Исто, Т. III, к. 4, бр. 53, стр. 147.

⁴⁶ Исто, док. 115, стр. 319/20, Штаб Никшићког НОПО 25. V 1942.

настојати да се вијести читају на глас и у групама, како би се њима користио већи број лица“.⁴⁷

Не можемо утврдити тачну статистику у вези с издавањем радио-вијести, иако би било врло интересантно знати колико вијести је издавано на територији Црне Горе, ко, гдје, како и у којем тиражу их је издавао. Ипак, на основу онога што нам је сачувано, можемо утврдити да су радио-вијести како прије тако и послеје устанка непрекидно издаване на читавој територији Црне Горе, како на слободној партизанској територији тако и у окупираним градовима, да су их издавали почев од највиших до најнижих војних и политичких руководства народноослободилачког покрета у Црној Гори. Чим је формирана Привремена врховна команда национално-ослободилачких трупа Црне Горе, Боке и Санџака, неколико дана послеје почетка устанка, одмах је почела да издаје свој билтен у коме су саопштаване радио-вијести Москве, Лондона и др. Већ до 31. јула 1941. године било је издато 8 бројева овог билтена.⁴⁸ Ову праксу је касније наставио и Главни штаб, који је издавао своје радио-вијести све до повлачења наших јединица за Босну.

Вијести су издавали и штабови одреда, батаљона, народноослободилачки одбори, партијска руководства и др. Тако су радио-вијести биле најмасовније средство информација, које је побуђивало највише интересовања и које је допирало до најширег круга читалаца.

Вијести су биле врло различите по дужини, садржају, форми и уређености. Најчешће су објављиване вијести Радио-Москве и Радио-Лондона, а када се појавила Радио-станица Слободна Југославија, њеним вијестима се поклањала посебна пажња, на шта су скретали пажњу и Врховни штаб и Главни штаб за Црну Гору и Боку.⁴⁹ Врховни штаб је писао Главном штабу да редовно објављује емисије ове станице у својим вијестима.⁵⁰ Понекада су објављиване и вијести непријатељских радио-станица. Вијести су издаване сваки дан или свака два-три дана. Негдје су објављиване по радио-станицама, а негдје по фронтovima. Неки пут посебно вечерње, а посебно јутарње вијести. Има случајева да су објављиване вијести само једне станице или да је објављен неки Стаљинов говор или чланак који је пренио радио. Понекада су у овим вијестима саопштаване и неке локалне вијести, као нпр. о одржаним митинзима или су давата разна обавјештења. Дакле, у овом погледу постојало је прилично шаренило.⁵¹

Водило се рачуна о техничком уређивању радио-вијести. Често је њихово заглавље било израђено као заглавље неког листа,

⁴⁷ ИИ бр. 751/VI 1—35 (42), бањански НОО — Среском НОО, 23. IV 1942.

⁴⁸ Исто, бр. 355/IV, 26—2 (41).

⁴⁹ З. Д. Т. III, к. 4, док. 66, стр. 196.

⁵⁰ Исто, Т. III, к. 3, док. 66, стр. 165.

⁵¹ ИИ бр. 1949/VII 4—1 (42).

осим наслова „Вијести“ или „Радио-вијести“, исписаног крупним словима и петокраке звијезде, означена је и година излажења и број и датум вијести. Главни штаб је посвећивао прилично пажње техничком уређивању својих вијести, које су имале облик једне књижице. Вијести су умножаване на машини, шапирографу или ротомашини, често и на полеђини разних формулара бивших установа, јер је била велика оскудица у папиру.

Најбоља илустрација бриге око давања радио-вијести јесте врло честа преписка о радио-апаратима, батеријама и акумулаторима. Бригу о набавци и оправкама радио-апарата воде највиша политичка и војна руководства у Црној Гори.

Листови

Руководство НОП Црне Горе поклонило је прилично пажње и покретању, издавању и уређивању листова. Наравно, у условима рата то је ишло скопчано са многобројним тешкоћама. У првој години ослободилачког рата на територији Црне Горе, не рачунајући „Саопштење“ Главног штаба који је углавном имао форму листа, појавило се пет листова, од којих су два општецрногорског а три локалног карактера и значаја. Прва се појавила „Народна борба“, орган ПК КПЈ за Црну Гору, Боку и Санџак, чији је први број изашао 15. септембра 1941. г. То је било вријеме када је НОП у Црној Гори већ био пребродило осеку која је наступила после тринаестојулског устанка. Управо појава овог листа најбоље свједочи да је већ била наступила поновна пљима покрета. У првом броју објашњено је зашто лист излази. Тамо је речено: „Да би се ова борба правилно водила потребно је да народ буде тачно и на вријеме обавијештен о свим догађајима, о развоју и току националноослободилачке борбе, као и о држању појединачна и политичких група, како би се обезбиједило правилно сналажење најширих народних маса, осигурало преношење богатог искуства из борбе и онемогућило насиједање шпијунима, петоколонашима и капитулантима... Народна борба биће вјесник борбе и нових побједа, националног ослобођења и антифашистичке револуције, пријатељ и друг у тешким часовима, гласник и претеча новог живота и срећне будућности црногорског народа, народа Боке и Санџака. Народна борба намијењена је свим пријатељима мира, слободе и напретка па стога сви они треба да је читају, шире и на њој сарађују, како би Народна борба достојно одговорила своме историјском задатку.“

Лист је излазио нередовно, иако је најављено да ће излазити петнаестодневно. Изашао је свега шест пута за шест мјесеци. Било је и двомјесечних пауза у излажењу. Посљедњи број изашао је 15. марта 1942. године.

У листу је објављено мало кратких вијести о политичким и другим догађајима са терена. Већином су доношени дуги дирек-

тивни чланци. Навешћемо нека тематска подручја којима су најчешће посвећени прилози у „Народној борби“ Ту је прије свега анализа стања у Црној Гори, посебно се поклања пажња економским приликама и обавези да нико не умре од глади, тим прије што је непријатељ помоћу глади желио да угуши НОБ у Црној Гори.⁵² У вези са црногорским приликама често је писано о борби против пете колоне и издаје, а нарочито у 1942. години. Тако је нпр. бр. 4 од 15. маја 1942. год. скоро читав посвећен овом проблему.⁵³

Организација и рад народноослободилачких одбора били су крајем 1941. и почетком 1942. године у центру пажње политичког руководства НОП Црне Горе, што је нашло одраза и на страницама „Народне борбе“ гдје су о тој проблематици објављивани директивни чланци.⁵⁴

Борбе у Црној Гори и појединачни херојски подвизи били су предмет обраде, било у форми вијести или чланака. У вези са овим посебна пажња је посвећивана објашњавању и извлачењу поука из пљеваљске битке.⁵⁵

Лист је објављивао и директивне чланке о народноослободилачким одборима.

Лист је доста пажње посвећивао борби других југословенских народа и пропагирању братства и јединства.⁵⁶

⁵² „Питање глади“, год. I, бр. 3, децембар 1941; „Да нико не умре од глади“, год. II, бр. 1, 15. I 1942, и др.

⁵³ „Пета колона на дјелу“, год. I, бр. 1, 15. IX 1941; „Најновији злочини издајника народа“, год. I, бр. 2, 1. X 1941; „Народноослободилачка борба и издајници ове борбе“, год. I, бр. 3, децембар 1941; „Колебљивост — помоћ окупатору“; „Васојевићи — збјег окупатора и издајника“, год. II, бр. 1, 15. I 1942; „Злочин пред прољећну офанзиву“, год. II, бр. 2—3, фебруар 1942; „Да живи племе бораца“, „Наши издајници у свијетлу Стаљинових ријечи“; „Издајнички документи“, „Дигните главе господа главари“, „Избјегличкој сиротињи“, „Издајници народа на послу“, год. II, бр. 4, 15. III 1942.

⁵⁴ „Народноослободилачки одбори као привремени носиоци народне власти“, год. I, бр. 3, децембар 1941; „Скупштина црногорских и бокељских родољуба“, год. II, бр. 2—3, фебруар 1942.

⁵⁵ „Поход на Пљевља“, год. I, бр. 3, децембар 1941.

⁵⁶ „Хрватски народ се бори за национално ослобођење испод фашистичког јарма“, год. I, бр. 1, 15. IX 1941; „Још једна издајничка марионетска влада“; „Српски народ се херојски бори за националну слободу против фашистичког окупатора“; „Народ у Херцеговини се бори против Павелићевих целата“, год. I, бр. 2, 1. X 1941; „Борбе и издаје у Србији“, „Коста Пећанац осуђен“, „Црногорски народ и сусједни народи“, год. II, бр. 1, 15. I 1942; „Борбе и издаје у Србији“, „Из народноослободилачке борбе у Југославији“, год. II, бр. 2—3, фебруар 1942, и сл.

Праћена је борба и осталих потлачених народа, као и борбе на главним фронтovima. Посебна пажња посвећена је популаризацији СССР-а.⁵⁷

Објављивани су и неки партијски материјали, затим чланци о лику комунисте и улози КП у организацији НОБ.⁵⁸

Најзад, у листу су објављивани и литерарни прилози, али таквих је врло мало, и то су већином пјесме писане за корачни-Неке од ових пјесмама су прихваћене и народ их је често пјевао.⁵⁹

ПК КПЈ је посебну пажњу поклањао „Народној борби“. Па ипак, она је имала пуно недостатака. Анализирајући прва два броја ЦК КПЈ је врло оштро критиковао овај лист. Прије свега указао је на сасвим слабу техничку опрему, а затим на недостатке агитацијске природе, истичући да се у листу не поставља питање власти, економских потреба народа, да се не разрађују војни задаци, да се скоро ништа не пише из међународне политике, да нема популаризације СССР-а итд.⁶⁰

Послије ове критике ПК је предузео низ мјера у вези са радом на „Народној борби“, посвећујући доста пажње техничкој опреми, уређивању и растурању листа, па је и сам у вези са тим изрекао више самокритика. „Народна борба“ није излазила уредно. Сарадња у њој није била организована, њено распарчавање било је слабо и непотпуно“, каже се у опшћрном писму о питањима пропагандног рада, које је ПК КПЈ почетком јануара 1942. године упутио партијским комитетима на терену.⁶¹

Основни услов да се побољша техничка опрема листа била је набавка штампарије. ПК је тражио од ЦК једну штампарију, али је овај није могао упутити, па се ПК постарао да је набави у Црној Гори, о чему је већ и раније водио преписку са ОК КПЈ Никшић. Већ 3. новембра 1941. ПК ургира код ОК КП Никшић за одговор шта је са преговорима за набавку штампарије ради чега раније слао једног друга у ОК Никшић.⁶² Петнаест дана касније ПК је писао ОК Никшић да настоји свим силама да се питање набавке штампарије повољно ријеша и да извјести како са

⁵⁷ „Совјетски Савез ослободилац нападеног човјечанства“, год. I, бр.

15. IX 1941, „Шест мјесеци рата на Истоку“, год. I, бр. 3, децембар 1941; „Прекретничка година“, год. II, бр. 1, 15. I 1942; „Дневна заповијест друга Стаљина“, „Поводом дана Лењинове смрти“, „Поводом двадесет четврте годишнице Црвене армије“, год. II, бр. 2—3, фебруар 1942; „Ослободилачка борба Црвене армије“, год. II, бр. 4, 15. III 1942.

⁵⁸ „Шта значи бити члан Комунистичке партије и какве су његове дужности“, год. II, бр. 1, 15. I 1942; „Комунистичка партија Југославије у данашњој народноослободилачкој борби“, год. II, бр. 2—3, фебруар 1942.

⁵⁹ „Пјесма црногорских партизана“, „На Москву је Хитлер крен'о, ал тамо нашо гроб и ниједан народ више, њему неће бити роб“, год. I, бр. 1. X 1941.

⁶⁰ З. Д. Т. III, к. 1, док. бр. 93 стр. 231, ЦК КПЈ 10. XI 1941 — ПК КПЈ.

⁶¹ ИИ бр. 23/II 2—13 (42).

⁶² Исто, бр. 7/II 3—2 (41).

тима стоји ствар дефинитивно.⁶³ Али иако су се припреме око набавке ове штампарије повољно одвијале, нешто су се биле отегле, па је ПК био нестрпљив.⁶⁴ Познате су околности под којима је штампарија, најзад, у децембру изнесена из Никшића.⁶⁵ Монтирањем ове штампарије створени су услови за много бољу техничку опрему „Народне борбе“.⁶⁶

У исто вријеме када је набављена штампарија формиран је и Агитпроп ПК, па су у сједиште ПК дошли другови В. Маслеша, Р. Зоговић и С. Краљезић, чиме су створени услови и за боље уређивање листа.

Лист, наравно, није имао својих професионалних сарадника, већ се ослањао на сарадњу са терена, која није била стална и сигурна, па су зато у листу преовлађивали дуги директивни чланци који су писани у центру. Зато је ПК током читавог излагања „Народне борбе“ писао окружним комитетима о значају сталне сарадње, па је позивао да се она организује, често указујући на поједине другове који би могли да пишу.⁶⁷

У директивном писму о агитпроп-раду, ПК КПЈ је почетком јануара 1942. год. писао: „Одговорни чланови појединих форума за агитпроп рад морају да се побрину и за организацију сарадње у „Народној борби“ и „Омладинском покрету“. О свим питањима која се појаве на терену треба слати дописе. Дописи морају бити тачни, конкретни и кратки. . . Не смије се догодити да дописе шаље само онај друг који је одговоран. Његова главна дужност је да организује да људи са терена пишу, а не да он сам у мјесто њих пише, и да мисли да је тиме извршио своју дужност“.⁶⁸

У закључцима савјетовања ПК КПЈ од 7. XII 1941. год. каже се: „Организовати спољну сарадњу за „Народну борбу“, правилно распарчавање партијских агитпроп материјала („Народна борба“, „Борба“ и др.). У ту сврху одредити у партијским форумима по једног одговорног друга“.⁶⁹

Као и за остали пропагандни и информативни материјал тако је вођено рачуна о њеном растурању и читању „Народне бор-

⁶³ Исто, бр. 14/II 2—9 (41).

⁶⁴ Исто, бр. 48/II 2—23 (41).

⁶⁵ Исто, бр. 4993/VIII 1д—5.

⁶⁶ У једном „Билтену“ Штаба Дурмиторског одреда објављена је вијест о изношењу штампарије из Никшића, у којој је поменуто име човјека који је изнио и куда је изнио, због чега је ОК Никшић критиковао МК Шавник, јер је такво писање могло имати кобних посљедица, пошто се човјек о коме је ријеч још налазио у Никшићу, (ИИ бр. 530/II 3—14 (42)).

⁶⁷ ИИ бр. 38/II 2—5 (41), ПК КПЈ 3. XI 1941 — ОК КПЈ Цетиње; З. Д. Т. III, к. 4, док. 10, стр. 65—67, Закључци Савјетовања ПК КПЈ од 7. децембра 1941; ИИ бр. 23/II 2—13 (41), ПК КПЈ, јануара 1942 — Обласном, окружним и мјесним комитетима и biroима ћелија; бр. 472/II 1—33 (42), ПК КПЈ 4. III 1942 — ОК Никшић, бр. 473/II 2—1 (42) ПК КПЈ 13. I 1942 — ОК Никшић, бр. 512/II, 2—2 (42), ПК 13. I 1942.

⁶⁸ ИИ бр. 23/II 2—13 (41).

⁶⁹ З. Д. Т. III, к. 4, док. 10, стр. 65—67.

бе“. Прије свега вођено је рачуна да се она чува. Достављајући лист МК у Херцег-Нови ОК Никшић пише: „Потребно је да је укоричите и дате само одговорним друговима који ће бити у стању да је добро чувају“.⁷⁰ Инсистирало се не само на индивидуалном већ и на колективном читању и прорађивању. Штаб Никшићког НОП одреда пише 31. јануара 1942. године штабу бањско-вучедалског НОП батаљона: „Шаљемо вам 3 примјерка „Народне борбе“ којој дајте најшири публицитет на тај начин што ће те је прочитати на састанцима свих водова и на свим конференцијама“.⁷¹ Понекад је на истом скупу читан читав лист, што је често изазивало замор и недовољну пажњу присутних, па је ПК нашао за потребно да скрене пажњу на негативност те праксе, савјетујући да се лист прочита на 2—3 скупа, с тим што можда не би требало читати сваки прилог, него вршити избор и при томе прорађивати оно што се прочита, за шта се унапријед треба припремити.“⁷²

Партијске организације су се бринуле и за обезбјеђење потребних новчаних средстава за „Народну борбу“. Тако су, поред партијске чланарине и прилога за Партију, организовале још и прикупљање прилога за „Народну борбу“.⁷³ Осим новца, за лист су слани и прилози у техничком материјалу. Интересантна је једна пошиљка приличне количине овог материјала који су партизани заплијенили у херцеговском крају. Првобитно је ова пошиљка била намијењена Окружном комитету Никшић. „Међутим“, каже се у писму из МК Херцег-Нови — „наши партизани су изразили жељу да он припадне нашем листу „Народна борба“, као њихов поклон за дан велике октобарске револуције. Са овом њиховом жељом се и ми слажемо, тим прије што је тамо најпотребнији.“⁷⁴

Други општецрногорски лист који је излазио у првој години ослободилачког рата био је „Омладински покрет“. У овом периоду изашла су само два броја: први 15. децембра 1941, а други 1.

⁷⁰ ИИ бр. 566/II 3—25 (42), 16. III 1942.

⁷¹ Исто, бр. 1240/IV 3а—7 (42). — Сачувани су нам многи документи који говоре о колективном читању и проради листова и другог пропагандног и информативног материјала (З. Д., Т. III, к. 4, док. 18, стр. 88/9, Т. III, к. 1, док. 55, стр. 135).

⁷² ИИ бр. 484/VII 1—9 (42), ПК КПЈ 23. III 1942 — Распис.

⁷³ Исто, бр. 38/II 2—5 (41) ПК КПЈ, 3. XI 1941 — ОК КПЈ Цетиње.

⁷⁴ Исто, бр. 344/IX, 3—1 (41).

фебруара 1942. год. Лист је почео поново да излази тек 15. маја 1944. године.⁷⁵

На идеју да се покрене „Омладински покрет“ дошло се много прије него се је појавио његов први број. Осамнаестог новембра. 1941. ПК СКОЈ-а пише ЦК-у СКОЈ-а да су издавање листа поставили као први задатак, па тражи у вези са тим сугестије.⁷⁶

Први број листа уредио је и највећи број прилога у њему написао Будо Томовић. У уводнику „Наша прва ријеч“ образложен је циљ покретања листа. Тамо је, поред осталог, речено: „Омладински покрет треба да допринесе учвршћењу јединственог омладинског антифашистичког и патриотског фронта у Црној Гори — оствареног преко „Црногорске народне омладине“, — учвршћивању јединственог народноослободилачког фронта младе генерације народа Југославије, учвршћењу јединства и братства омладине свих словенских народа у борби против фашистичких непријатеља словенства, учвршћењу антифашистичког фронта омладине читавог свијета, учвршћењу оружаног братства омладине Југославије и Совјетског Савеза“.

У првом броју „Омладинског покрета“ објављени су материјали са Прве покрајинске конференције Црногорске народне омладине, затим вијести о активности и акцијама омладине у Црној Гори, један чланак о српској омладини, о тзв. „националним одборима“ који су окарактерисани као бусија за издају.

„Омладински покрет“ од 1. фебруара није уредио Будо Томовић, јер је он био упућен на други задатак. Али он се интересује за његово излагање, па тражи да му се пошаље на увид распоред чланака.⁷⁷ Овај број листа штампан је у штампарији која је набављена у Никшићу, па је технички много боље уређен него претходни. Осим тога, он је донио и много више чланака.

И овај број почиње једним директивним уводником, под насловом „Наше дужности у новој години“. С обзиром на активизацију петоклонаша, као најпречи задатак црногорске омладине истакнуто је чување и учвршћавање њеног јединства, а затим борба против глади, будност и борба против издајника, учвршћење јединства са омладином свих југословенских народа и свих народа који се боре против фашизма, у првом реду са омладином

⁷⁴ Појаву „Омладинског покрета“ попратила је „Народна борба“ једним чланком у коме се каже: „Листу Црногорске народне омладине желимо му да из броја у број буде богатији материјалом, материјалом краћим, разноврснијим и живљим. „Омладински покрет“ треба да постане гласило и штиво сваког младог црногорског родољуба и да постигне да сваки млади Црногорац осјећа да има свој лист преко којег може писати и читати о свим питањима омладинског живота и народноослободилачке борбе у Црној Гори — и сваком селу понаособ. „Омладински покрет“ треба да предано и културно војује за ствар младог црногорског покољења. Али и Црногорска омладина треба да схвати да је „Омладински покрет“ њена ствар“. (Народна борба, год. I, бр. 3, децембар 1941).

⁷⁶ З. Д. Т. III, к. 4, док. 7, стр. 50.

⁷⁷ ИИ бр. 2845/V, 2—7 (42), Будо 14. I 1942 — Дравском.

СССР-а. Посебно је апострофирана сарадња са омладином сусједног албанског народа ради борбе против заједничког непријатеља.

Објављено је више других начелних чланака, од којих су неки врло слаби и површни, затим вијести из живота и борбе омладине, како са пушком у руци тако и у окупираним градовима и догорима, чланак у коме се велича и популарише Комсомол, о издаји у Васојевићима, најзад неки литерарни прилози.

На писању за „Омладински покрет“ и његовом уређивању ангажовали су се, поред осталих, исти другови који су радили и „Народној борби“.

Дописима са терена и растурању овог листа поклонила је приличну пажњу не само омладинска него и партијска организација.

„Народна борба“, „Омладински покрет“ и „Саопштење“ Главног штаба били су публикације којима је придаван највећи значај, јер су они, као органи највиших руководстава НОП у Црној Гори, били тумчи њихове политике, што је рађено преко многих директивних чланака, које је требало не само читати него и прорађивати, како би се што боље усвојила линија Партије у НОБ-и. Зато је увијек била присутна брига да се прије свега за све публикације обезбиједи папир и техника, сарадња, растурање и што масовније читање.

Од локалних листова најдужи вијек имала је и најбоље је уређивана „Слобода“, која је издавана у срезу андријевичком. Лист је почео да излази почетком октобра 1941. године и, како пише у заглављу, излазио је сваки трећи дан. Изашло је свега 11 бројева. До сада је пронађен само један број овог листа, и то бр. 2 од 13. октобра 1941. год. У заглављу је истакнута парола: „Без борбе данас нема слободе сјутра“. По овом сачуваном броју могло би се закључити да је лист имао карактер информативне, а не директивне новине. Има доста кратких разноврсних вијести, како радио-вијести, прије свега са Источног фронта, тако и вијести са терена. Лист је објављивао и по неки чланак.

Интересантна је појава листа „Народна зора“, чији се први и изгледа једини број појавио у Бањанима 15. новембра 1941. год. Лист је врло неодређено означен: као „орган напредне мисли“. У заглављу је истакнута парола „Пролетери свих земаља уједините се“. Око издавања и уређивања овог листа, изгледа, није било ангажовано ниједно политичко или војно тијело са терена, већ неке личности које су приступиле НОБ а које је ратни вртлог довео у овај крај. То је био Бора Продановић (син Јаше Продановић, погинуо на Сутјесци) и Фјодор Махин. У уводној ријечи лист је доста претенциозно иступао обећавајући да ће „истинито и тачно обавештавати црногорски народ о догађајима“, да ће давати „прегледе војне и политичке ситуације“, да ће доносити теоретске чланке и подизати народну свијест. На крају се каже: „Ми дијелимо оне мисли које заступа „Народна борба“, која је у судбо-

носним тренуцима које преживљавају наши народи и цијело чо-вјечанство заузела потпуно исправан став у свим питањима, и ми ћемо, колико то дозвољавају наше моћи, стајати на бранику такве народне борбе“. Иначе скоро читав број овог листа испуњавају два чланка. Први је: „Зашто је пропала Југославија“, који је требало да се појави у неколико наставака, а други је „Отпор Совјетског Савеза“. На посљедњој страници је још објављена једна доста слаба пјесма и кратки чланак „Ослободилачке борбе“

Овај лист се у нечему разликује од остале ондашње штампе у Црној Гори. Није познато зашто је престао да излази. У сачуваним документима он се уопште не помиње.

У прољеће 1942. године у херцегновском крају издаван је лист „Партизан“, као орган Првог оперативног сектора. Колико нам је познато, није сачуван ниједан његов примјерак. О овом листу сазнајемо из писма Окружног комитета Никшић од 16. марта 1942. које је упућено Мјесном комитету Херцег-Нови. Из тога писма се види да су до тада изашла два броја листа. По свој прилици, није их ни било више, јер је послје оштре критике Окружног комитета лист вјероватно престао да излази. Основна примједба ОК била је што се лист издаје за тако малу територију. „Све да имамо велику количину хартије и способних људи за писање“, каже ОК, „ми не би издавали новине за тако мало подручје а поготову сада кад немамо нашта ни „Народну борбу“ оштампати. . . Да сте бар „Партизан“ издали за читаво подручје вашег батаљона или цијеле Боке онда би то било добро.“⁷⁸

Ова три локална листа, тј. „Слобода“, „Народна зора“ и „Партизан“, нијесу регистрована у великој Библиографији издања у народноослободилачком рату 1941—1945, коју је издао Војноисторијски институт у Београду 1964.

Издавање листа или било каквог другог информативног средства било је скопчано са огромним тешкоћама, прије свега техничке природе. У условима рата какав су водили партизани било је врло тешко обезбиједити и најскромнија техничка средства да би се ова нужна активност информисања маса, без које се није могло ни замислити успјешно вођење народноослободилачке борбе, успјешно одвијала. Зато се увијек када се говорило о агитацији и пропаганди, која се прије свега одвијала преко информисања маса о политици КП, о догађајима у свијету и у земљи, о плановима и раду непријатеља и домаћих издајника итд., говорило и о техничким средствима. зато се у документима тако често говори о папиру, индигу, писаћим машинама, матрицама, шапирографима, ротомашинама, радио-апаратима, батеријама, акумулаторима, радио-станицама итд. Брига о техници била је један од најважнијих сектора партијског и другог рада, па се у најважнијим партијским документима овом проблему увијек поклања велика пажња. У Резолуцији Првог савјетовања послје три-

⁷⁸ Исто, бр. 566/II 3—25 (42).

наестојулског устанка, које је организовао ПК КПЈ за Црну Гору, Боку и Санџак почетком августа 1941 године, у којој су анализирана искуства устанка, поред осталог каже се: „Неблаговремено осигурање техничких средстава учинило је да је Партија у Боку досадашњих оружаных акција остала без технике, што је спречило да партија путем прогласа и обавјештења одржи широки контакт са масама, те тим сузбије рад цете колоне“.⁷⁹

У закључцима Савјетовања ПК КПЈ од 7. децембра 1941. године каже се: „Технике ПК-а, тако и МК-а нијесу у стању да одговоре својим задацима. Партијску технику оспособити до те мере да одговори задацима који се пред њу постављају“.⁸⁰

ПК је оштро критиковао сваку небригу о техничким средствима. У циркуларном директивном писму од јануара 1942. године, које је ПК посветио проблемима агитације и пропаганде, каже се: „Скоро је била редовна појава да одговорни партијски руководиоци нијесу са потребном пажњом руководили техничким средствима неопходним за агитпроп рад. Тако су упропаштени многи шапирографи, писаће машине, радио апарати, хартија, индустријско итд.“⁸¹

И Главни штаб НОП одреда за Црну Гору и Боку је овом проблему поклањао прилично пажње. У закључцима Савјетовања од 15. новембра 1941. године са командантима политичким комесарима одреда каже се да је задатак одреда да организују радио службу и технику“.⁸²

Располажемо многим документима из овог периода у којима се говори о набавци папира,⁸³ писаћих машина, набавци и оправкама радио-апарата и другог техничког материјала, који су најбоља илустрација о томе како је велику бригу Партија поклањала овом проблему. Као илустрацију огромних тешкоћа са којима се суочило на терену у вези са техником навешћемо писмо Моше Пидорца од 20. априла 1942. године Титу: „Тешко сам се покајао што сам вам пустио онај нови шапирограф који је Митра послала агитпропу. Ми муку мучимо с једним лошим, скоро неупотребљивим.

⁷⁹ З. Д. Т. III, к. 4, док. 2, стр. 17.

⁸⁰ Исто, док. 10, стр. 65—67.

⁸² З. Д. Т. III, к. 1, док. 60, стр. 152.

⁸³ У једном писму Окружном комитету Цетиње из 1941. године о набавци папира из Албаније ПК каже: „Молимо да ово схватите као нашу најбитнију потребу, јер смо потпуно остали без папира, па ако га одакле не добијемо нећемо моћи издати ни слиједећи број „Народне борбе“ (ИИ бр. 2/II 3—9 (41). А у писму од 18. фебруара 1942. године истом комитету ПК каже: „Уосталом питање папира се поставља као једно међу најважнијим питањима“ (ИИ бр. 518/II 1—27 (42)). ПК је писао ОК-у Никшић 4. марта 1942. да поставе друговима у Боки Которској као важан задатак „да набаве што више могуће папира“. ПК даље каже: „Ако се не осигура потребна количина папира у питању је будуће излагање наших органа и уопште издавање пропагандног материјала“ (ИИ бр. 472/II 1—33 (42)). — Могли бисмо навести још много оваквих примјера вапијућег писања ПК и других рукодстава.

А имамо врло велику потребу за добрим средствима за умножавање, јер треба да лиферујемо врло много материјала за убацивање у непријатељску позадину. Зато те молим да нам пошаљеш онај равни циклостил и две три тубе фарбе. Ви имате рото, а ваљда сте до сад још шта запленили. Ја знам ваше потребе, али ово што те молим учини ако је икако могуће.⁸⁴

Указивано је и на штедњу техничког материјала.⁸⁵ Главни снабдјевачи овим материјалом били су окупирани градови. Али покушавало се да се набави нешто материјала и из других крајева Југославије: „Сви војници који иду и писма која пишете штабовима у Босни и Сањчаку треба да буду у духу набавке како средстава за исхрану, тако и техничког материјала.“⁸⁶ Било је покушаја да се тај материјал набави и из Албније.⁸⁷

Али као што је прва година ослободилачког рата почела са једном констатацијом ПК да је недостатак техничких средстава онемогућио Партији да одржи бољи контакт са масама, она је и завршила једном сличном констатацијом. У извјештају Централном комитету КПЈ од 31. јула 1942. године ПК пише: „Стање у нашој партијској организацији није задовољавајуће. Пошто нам је један дио технике још раније пао у руке непријатеља, а други смо пренијели до границе Црне Горе, па је нешто пошло са бригаама а остало тешко можемо преbacити, па ни до данас нијесмо могли отпочети са писменом пропагандом. Највећи је наш недостатак, што још ни до данас нијесмо прибавили радио-апарат за издавање вијести. Имамо велике тешкоће да би напунили акумулатор. . . Саопштење или летак, као ни „Народну борбу“ не можемо издавати док не похватамо везе са свим партијским организацијама и не организујемо радио вијести да би знали тачну политичку ситуацију.“⁸⁸

Упоредо са бригом о техници вођена је бригаа и о кадровима који су требали да се баве агитацијом и пропагандом, односно штампом и осталим средствима информисања. Пошто је ЦК КПЈ 10. новембра 1941. године скрнеуо пажњу Покрајинском комитету да је „ојачање агетације и пропаганде уопште једна од најважнијих задаћа“ и критиковао ПК у вези са овом активношћу,⁸⁹ ПК је предузео мјере да побољша тај рад. На Савјетовању ПК 7. децембра 1941. године одлучено је да се оснује при ПК агитпроп комисија.⁹⁰ Ускоро је, на основу овог закључка, ПК послао свима подручним комитетима директивно писмо о агитпроп-раду, у коме је,

⁸⁴ З. Д. Т. III, к. 4, док. 89, стр. 266/7.

⁸⁵ „Батерије не смијете употребљавати за друго осим за радио апарат, а и ту штедјети“, пише 20. јануара 1942 ОК Никшић МК-у Шавник (ИИ бр. 549/II 3—8 (42)).

⁸⁶ Исто.

⁸⁷ ИИ бр. 22/II 3—9 (41).

⁸⁸ З. Д. Т. III, к. 4, док. бр. 144, стр. 384—386.

⁸⁹ Исто, Т. III, к. 1, док. 93, стр. 231.

⁹⁰ Исто, Т. III, к. 4, док. 10, стр. 65—67.

након критичког осврта на дотадашњи рад на агитацији и пропаганди, наређено да се у свим комитетима и бироима ћелија одреди по један друг који би био одговоран за овај рад, а при окружним комитетима (а по потреби и при мјесним) да се формирају агитпроп групе. Истакнуто је да ови људи треба да се брину о расподјели и растурању штампе и других информативних материјала, да организују дописе за „Народну борбу“ и „Омладински покрет“ итд.⁹¹

Формирање комисије за агитацију и пропаганду при ПК и окружним комитетима позитивно је утицало на уређивање и издавање разног информативног материјала. Чланови комисије ПК (Маслеша, Зоговић, Краљевић) су се старали о уређивању „Народне борбе“, „Омладинског покрета“ и „Саопштења“ Главног штаба. Они су и писали добар дио чланака у њима. Чланови одговорни за агитационо-пропагандни рад у окружним и мјесним комитетима и бироима ћелија са своје стране су допринјели да се ови листови и други информативни материјал боље користи, без обзира што је с времена на вријеме њихова активност у том погледу критикована.

Као што се види, у првој години ослободилачког рата, и по ед огромних тешкоћа техничке природе са којима су се борили црногорски партизани, одвијала се врло жива и успјешна активност на издавању партизанских листова и других средстава информисања. Многобројни леци, саопштења, билтени, радио-вијести и листови допирали су не само до сваке партизанске јединице и сваког партизана него и до сваког села и окупираног града. Било је то моћно оружје, коме је руководство НОБ Црне Горе придавало изванредно велики значај. Без тих, често и по форми по садржају врло скромних средстава информисања, не би било могуће успјешно одвијање НОБ у Црној Гори. Ова активност је давала не само тренутне ефекте већ и дуготрајне резултате, јер је већина народа вјеровала, може се рећи, безрезервно свакој писаној ријечи која је потицала од руководства НОП-а, па су, и поред привремених војних успјеха непријатеља, остајале у народу дубоко усађене све поруке које су преносиле та скромна средства информисања о циљевима НОБ, о намјерама окупатора и домаћих издајника, о снази антихитлеровске коалиције итд. Ни терор окупатора ни снажна пропаганда његова нијесу могли избрисати те поруке из свијести маса, које су у огромној већини остале вејрне НОБ-у. Сјеме посијано у првој години НОБ у Црној Гори није затрвено војним успјесима непријатеља у прољеће 1942. године, иако су ти усјпеси у мноме онемогућили онако плодну информативну дјелатност НОП каква се одвијала крајем 1941. и почетком 1942. године.

⁹¹ ИИ бр. 23/II 2—13 (41) ПКЈ јануара 1942, распис.